


MUDANYA HALİL AĞA (ESKİ) CAMİSİ VE HAZİRESİNDEKİ MEZAR TAŞLARI

 Alper ATICI*

ÖZET

Cami, türbe ve medrese gibi yapıların hazirelerinde bulunan mezar taşları, yapıların tarihlendirilmesi ve banisinin tespit edilmesi gibi veriler sunmasının yanı sıra, yapıların bulunduğu yerleşim yerlerinde yaşamış insanların saptanmasında da önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, daha önce herhangi bir çalışmaya konu olmayan Bursa Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Halk arasında Eski Cami olarak da bilinen Halil Ağa (Eski) Camisi, plan, düzenleme ve süsleme bakımından mütevazı bir mahalle camisidir. İlk inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapı, taçkapısının üzerindeki onarım kitabesine göre, Kethüda Halil Ağa tarafından 1643-44 tarihinde onarılmıştır. Yapının ilk inşa tarihi ve banisi vakıf kayıtları, arşiv belgeleri ve yapının haziresindeki mezar taşı sayesinde tespit edilmiştir. Caminin haziresinde sekiz mezar yer almaktadır. Hazirede, caminin banisine ait mezar taşının yanı sıra ulema-ı kuzattan yüksek rütbeli kadı, müderris, molla gibi kentte görev yapmış kişilerle onların yakınlarına ait mezar taşları da yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mudanya, Halil Ağa (Eski) Cami, hazire, mezar taşı, bezeme

Tombstones in Mudanya Halil Ağa (Old) Mosque and Its Hazire

ABSTRACT

The gravestones in the hazires of buildings such as mosques, tombs and madrasahs have an important place in determining the people who lived in the settlements where the buildings are located, as well as providing data such as dating the buildings and identifying the owner. In this context, the gravestones in the Bursa Mudanya Halil Ağa (Old) Mosque and its treasury, which have not been the subject of any previous study, have been examined in detail. Halil Ağa (Eski) Mosque, also known as The Old Mosque among the people, is a modest neighborhood mosque in terms of plan, arrangement and ornamentation. The building, whose first construction date is not known for certain, was repaired by Kethüda Halil Ağa in 1643-44 according to the repair inscription on the crown gate. The first construction date and the owner of the building were identified through foundation records, archival documents and the gravestone in the building's treasury. There are eight graves in the treasury of the mosque. In addition to the tombstone belonging to the founder of the mosque, there are also tombstones belonging to people who served in the city such as high-ranking qadis, muderris, mullahs from the ulema-ı kuzattan and their relatives.

Key Words: Mudanya, Halil Ağa (Old) Mosque, hazire, tombstone, decoration

* Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Samsun / TÜRKİYE, alper.atici@omu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Atıcı, A. (2024). Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 675-705.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1436249>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 13 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17 Mart / March 2024

Giriş

Mudanya, Marmara Denizi'nin güney kıyısında doğu-batı doğrultusunda uzanan bir konumda yer almaktadır. Osmanlılar zamanında henüz Bursa fethedilmeden önce, 1321 yılında Mudanya fethedilmiştir (Oğuzoğlu, 2007: 21). 1500'lü yılların sonuna kadar Kite kazasına bağlı olan Mudanya, 1530 tarihindeki muhasebe defteri kayıtlarına göre on üç mahalle, iki yüz elli üç hane ve otuz beş bekâr nüfusuna sahiptir (Yalman, 2013: 65). Evliya Çelebi'nin İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'daki ilk durak yeri Mudanya olmuştur. Evliya Çelebi, Mudanya'nın Anadolu eyaletlerinden Hüdavendigar Sancağı'na bağlı bir kaza olduğundan ve kentte üç cami, yedi mescid, üç han, bir hamam, iki sıbyan mektebi ve iki yüz kadar dükkânın varlığından söz etmektedir (Yalman, 2013: 67). Evliya Çelebi'nin söz ettiği camilerden birisi olan Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları bu çalışmada tanıtılıp değerlendirilecektir.

Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları hakkında herhangi bir bilimsel yayın bulunmamaktadır. Çalışmada söz konusu cami ve haziresindeki mezar taşları, Sanat Tarihi disipliniyle incelenerek literatüre kazandırılmaya çalışılmıştır. Çalışma; yapının inşa ve onarım tarihleriyle ilgili kitabe ve kaynakların verildiği “yapının tarihçesi”, yapının geçirdiği onarımlar hakkında bilgi verilen “yapının geçirdiği onarımlar”, yapının plan tanıtımı ve tasvirinin yapıldığı “mimari özellikleri”, bezemelerin tanıtıldığı “süsleme”, inşa malzemesi ve tekniği hakkında bilgi verilen “malzeme ve teknik”, haziredeki mezar taşlarının tanıtıldığı “haziredeki mezar taşları” ve cami ile mezar taşlarının mimari, biçim, süsleme, malzeme ve teknik özelliklerinin değerlendirildiği “değerlendirme” ve “sonuç” bölümlerinden oluşmaktadır.

1. Halil Ağa (Eski) Camisi

Mudanya ilçe merkezinde, Camiatik Mahallesi'nde, 3. Cami Sokak ile Mustafa Kemal Paşa Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alan cami, tapunun 1162 ada, 2 parseline kayıtlıdır (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgu Uygulaması, 2024). Yapı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı tarafından 1976 yılında tescil edilmiştir (T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı, 12.11.1976 gün ve 225 sayılı karar). Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan cami, günümüzde ibadete açıktır. Caminin kuzeyinde bahçe duvarıyla çevrelenmiş bir avlusu, batısında haziresi bulunmaktadır. Avlunun doğusunda çeşme, kuzeybatısında meşruta ve tarihî bir çınar ağacı yer almaktadır (Fotoğraf 1).



Fotoğraf 1: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi

1.1. Yapının Tarihçesi

Halk arasında “Eski Cami/Cami-i Atik” olarak da bilinen yapının inşa tarihi ve banisi hakkında bilgi veren kitabesi bulunmamaktadır. Taçkapısının yukarısında bulunan onarım kitabesinde, caminin Kethüda Halil Ağa tarafından H 1053 / M 1643-44 yılında onarıldığı yazmaktadır (Ötügen vd., 1986: 166; Yalman, 2013: 166).

Yapının inşa tarihi ve banisi hakkında tespitler arşiv, vakıf kayıtları ve haziredeki mezar taşının değerlendirilmesiyle elde edilmiştir.

Hazirede tespit edilen en erken tarihli mezar taşı, H 947 / M 1540-1541 tarihli Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’ye ait mezar taşıdır (katalog 2.1). Yalnızca haziredeki mezar taşından yola çıkarak yapıyı tarihlendirmek ve banisini tespit etmek mümkün görünmemektedir.

Caminin inşa tarihiyle ilişkilendirebilecek en erken tarihli veri, 16. yüzyıl sonlarında Hüdavendigâr livası vakıf kayıtlarında yer almaktadır. Vakıf kaydı Mudanya’da Hoca Ali Camisi’ne ait vakıf gelirlerinin miktarı ve dağılımıyla ilgili bilgiler içermektedir (Erünsal,

2018: 102). H 1111 / M 1699 tarihli arşiv belgesinde ise “Mudanya’da bulunan Hoca Ali Zabeli-i Mısri Camisi’nin vakfına ait Mudanya Naibi Şeyh Mehmed’in yazdığı bir arz” bulunmaktadır (BOA, İ. EV. Dosya no: 642, Gömlek no: 32358). Vakıf kaydındaki “Hoca Ali Cami” ile arşiv belgesinde adı geçen “Hoca Ali Zabeli-i Mısri Cami” aynı yapılar olmalıdır. Her iki belgeye göre 16. yüzyıl sonundan itibaren Mudanya’da Hoca Ali Camisi’nin olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Hoca Ali Camisi’nin nerede bulunduğu hakkında belgelerde detaylı bir veri bulunmamaktadır. Hazirede incelenen mezar taşları arasında en erken tarihli olan Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli belgelerde ismi geçen Hoca Ali ile aynı kişi olmalıdır. Dolayısıyla caminin haziresindeki mezar taşında bulunan H 947 / M 1540-1541 tarihini “*terminus ante quem*” kabul ederek yapıyı 16. yüzyılın ilk yarısı içerisine tarihlendirmemiz uygun olacaktır. Ayrıca mezar taşında geçen Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’yi de caminin banisi olarak kabul etmek gerekir. Caminin banisi olduğunu düşündüğümüz Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’nin kimliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat mezar taşında ve arşiv belgesinde geçen “Ez-Z’abâli” ifadesi, Cezayir’de bir bölgeye verilen isim olan “Al-Zâb” olmalıdır (Yver, 1986: 446-447). Mezar taşındaki ismin sonundaki “Ez-Z’abâli” ifadesi ile Ali bin Muhammed’in “Al-Zâb”lı olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

1.2. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Cami, farklı zamanlarda geçirdiği onarımlar neticesinde günümüze gelmiştir. Yapı hakkında tespit edilen ilk onarım Kethüda Halil Ağa tarafından H 1053 / M 1643-44 yılında yaptırılmıştır. Bu onarım sırasında ne tür işlemlerin gerçekleştirildiği tam olarak tespit edilemese de kitabedeki “*etti ihya*” ifadesinden, yapının kapsamlı bir onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Yapı daha sonra 1972, 1997, 1983 ve 2003 yıllarında çeşitli onarımlar görmüştür. 1983 yılında geçirdiği onarımda caminin harim mekânındaki kalemî süslemeleri yenilenmiştir (Yalman, 2013: 168). Bu tarihteki onarımda yapının duvarlarındaki kalemî süslemeler kaldırılmıştır (Fotoğraf 2-3).



Fotoğraf 2-3: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi harim mekânı restorasyon öncesi (BKVKBK’dan)

Caminin batı ve kuzeyindeki kapı açıklıklarının önlerinde, ahşap direklerle taşınan kırma çatılı sundurmaların bulunduğu, 1977 yılına ait fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Fakat tarihini tespit edemediğimiz bir dönemde bu sundurmalar kaldırılmıştır (Fotoğraf 4-5). Yapı son olarak 2017 yılında bir onarım geçirmiş ve günümüzdeki görünümünü almıştır.



Fotoğraf 4-5: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi doğu ve kuzey cephesi 1977 (BKVKBK'dan)

1.3. Mimari Özellikleri

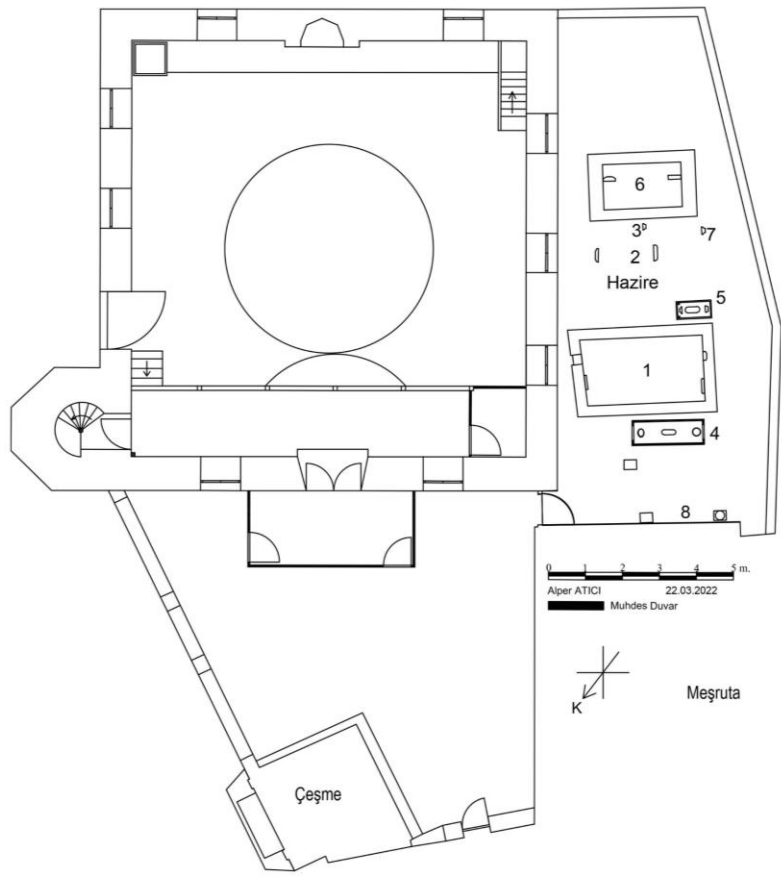
Cami güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Çizim 1). Caminin kuzeydoğu köşesindeki çokgen kaideli minare tek şerefelidir (Fotoğraf 6-7). Doğu cephede minarenin bitişiğinde basık kemerli bir kapı açıklığı vardır. Yapının doğu, güney ve batı cephelerinde, altta ve üstte ikişer pencere yer alır. Kuzey cephe aksının ortasında kapı, kapının üstünde bir, doğusunda ve batısında altlı üstlü ikişer pencere bulunmaktadır. Son cemaat yeri bulunmayan caminin harimine geçiş sağlayan kapısının önüne tarihi tespit edilemeyen bir dönemde camekânlı bir bölüm eklenmiştir (Fotoğraf 8-9).



Fotoğraf 6-7: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi doğu cephesi ve minaresi



Fotoğraf 8-9: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi güney ve kuzey cephesi



Çizim 1: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi vaziyet planı

Harime kuzey ve doğu duvarlarda bulunan basık kemerli kapı açıklıklarıyla geçilmektedir. Doğu duvardaki kapı açıklığından günümüzde kadınlar mahfiline geçiş sağlamaktadır. Harim, 13,80x11,60 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Harimin kible duvarının doğusunda ahşap vaaz kürsüsü, ortasında çokgen planlı mihrap ve doğusunda ahşap minber bulunmaktadır (Fotoğraf 10-11).



Fotoğraf 10-11: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi Harim mekânı kuzeybatı, güney duvarları

Harimin kuzeybatısında yer alan mahfil katına geçiş doğu duvarına bitişik ahşap merdivenle sağlanmaktadır. Harimin doğu, güney ve batı duvarlarında, altta ve üstte ikişer pencere açıklığı yer alır. Kuzey duvarda diğerlerinden farklı olarak üstte üç pencere bulunmaktadır. Duvarlardaki pencerelerden alttakiler dikdörtgen çerçeveli, üsttekiler yarım daire kemerlidir.

Harim içten düz ahşap tavanlı ortasında ahşap bağdadi kubbeye yer verilmiştir. Harim mekânı üzeri kurşun kaplı, dıştan dört yönden pahlı ahşap kırma çatıyla kapatılmıştır.

1.4. Süsleme

Caminin kapısında, mihrabında, minberinde, vaaz kürsüsünde ve tavanında bitkisel, geometrik, nesneli ve mimari tasvirli süslemeler bulunmaktadır.

Kuzey duvardaki kapının kemer üzengilerinde ve kilit taşında gülbezekler, sövelerinde selvi ağacı motifleri vardır. Kapının kemer köşeliklerinde, stilize kıvrım dal ve rumilerden oluşturulmuş bitkisel süslemeler yer alır (Fotoğraf 12-13).



Fotoğraf 12-13: Selvi ağacı, kıvrımdal, rumi ve gülbezek motifleri

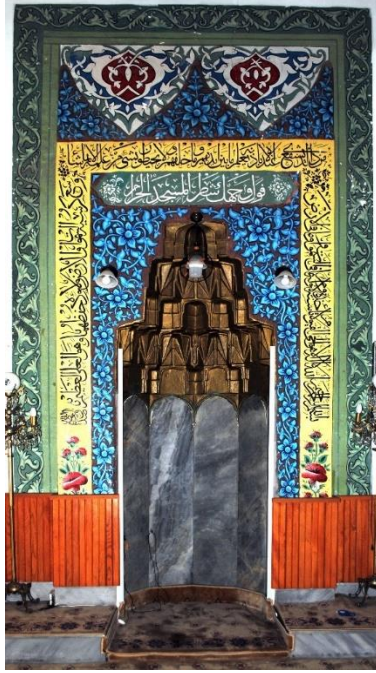
Kible duvarının ortasındaki mihrabın kenar bordürlerinde, alınlık ve köşelik bölümlerinde rumi ve çiçeklerden oluşturulmuş kalemişi bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Mihrap çerçevesini ters “U” şeklinde çevreleyen bordürde Âyete’l-kürsî, alınlık bölümünde ise Bakara Sûresi 149. ayeti yazılıdır (Fotoğraf 14).

Kible duvarının batısındaki ahşap minberin aynalık, korkuluk ve köşk korkuluğu bölümlerinde yıldız geçmelerinden oluşturulmuş geometrik süsleme bulunmaktadır. Minberin kapı sövesiyle aynalık kirişinin kesiştiği köşede yarım palmetler yer alır. Minber kapısının tepeliği palmet ve rumilerle oluşturulmuş bitkisel süslemelidir (Fotoğraf 15).

Kible duvarının doğusundaki ahşap vaaz kürsüsünün korkuluklarında çıtalarla oluşturulmuş kare ve dikdörtgen formlu geometrik süslemeler bulunmaktadır.

Harimin bağdadi kubbeli ahşap tavanlı örtüsünün kenarları çıtalarla oluşturulmuş silmelerle çevrelenmiştir. Tavanın mihrap önü kısmında altıgen formlu tavan göbeği yer alır. Tavan göbeğinin ortasında on iki kollu yıldız motifi ve etrafında çıtalarla oluşturulmuş geometrik geçmeler bulunmaktadır. Kubbenin kenarlarında iki kenarı dik açılı, bir kenarı içbükey kavisli kartuşlar üçgen formludur. Kartuşların içerisinde merkezinde altı kollu yıldızlar bulunan mührü Süleyman motifleri yer almaktadır. Mührü Süleyman (Pala, 2020: 523-525) motiflerinin iki yanında içbükey dörtgen formundaki geometrik süslemeler vardır (Fotoğraf 16).

Ahşap tavanın ortasındaki kubbe yüzeyinde; ortada yıldız motifi, yıldız motifinin etrafında asma ağacı motifi yer alır. Kubbe yüzeyi silmelerle dört bölüme ayrılmıştır. Kubbe yüzeyindeki bölümlerin tamamında, üstte perde motifleri, perde motiflerinin ortasından aşağıya sarkıtılmış zincirler, zincirlerin uçlarına asılı kandiller ve kandillerin altından aşağıya sarkan zincirlere bağlı, yapraklarla oluşturulmuş çelenkler ve çelenklerin altında “S” kıvrımlı bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Kubbe yüzeyindeki bu bölümlerden kible yönünde, “Maşallah”, batıda “Ya Allah”, doğuda “Ya hafız” lafzı bulunurken kuzeyde iki minareli cami tasvirine yer verilmiştir. Kubbe etekleri silme ve dış sırası motifleriyle oluşturulmuştur.



Fotoğraf 14-15: Mihrap ve minber



Fotoğraf 16: Harimin bağdadi kubbeli ahşap tavanı

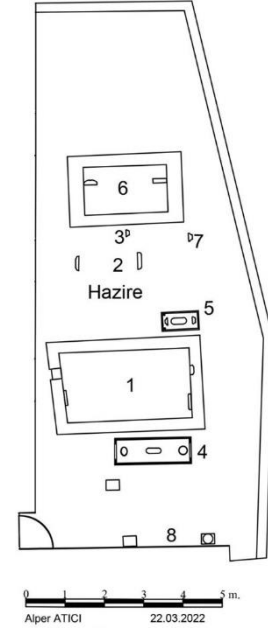
1.5. Malzeme ve Teknik

Yapının duvarları ve minarenin kaidesi, moloz taş ve tuğla ile minarenin pabuç kısmından itibaren üst bölümü ise tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Caminin tavanında,

minberinde, mahfilinde ahşap, çatısında kaplama olarak kurşun kullanılmıştır. Caminin duvarları moloz taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı yığma duvar şeklinde inşa edilmiştir. Harim mekânında kubbe yüzeyinde, duvar yüzeylerindeki madalyonlarda ve mihrapta kalemişi tekniğiyle oluşturulmuş süslemeler bulunmaktadır. Minber ve vaaz kürsüsünde kafes ve ajur tekniğinde bezemelere yer verilmiştir.

2. Haziredeki Mezar Taşları

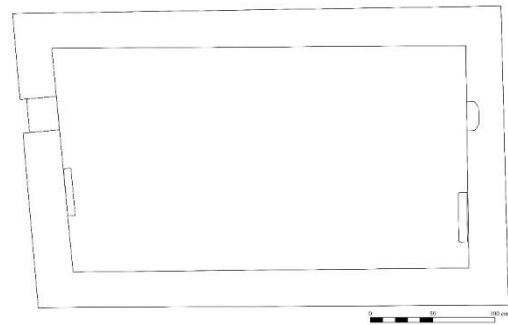
Caminin batısındaki hazirenin etrafı bahçe duvarıyla çevrelenmiştir. Hazirenin kapısı cami ile meşruta arasındadır. Hazire alanında yedisi kitabeli, biri kitabesiz toplam sekiz mezar taşı bulunmaktadır (Fotoğraf 17, Çizim 2).



Fotoğraf 17, Çizim 2: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi Haziresi ve vaziyet planı

2.1. Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'ye ait mezar

Mezar, Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'ye aittir. Toprak mezarın etrafı betonarme duvarla çevrelenerek çerçevesiz mezar şeklinde düzenlenmiştir. Mezarın baş ve ayak taşları çerçevenin iç tarafına bitişik yerleştirilmiştir (Fotoğraf 18, Çizim 3).

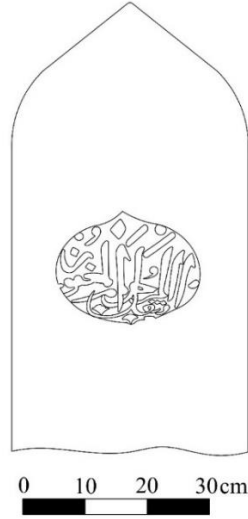


Fotoğraf 18, Çizim 3: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'nin mezarı ve planı

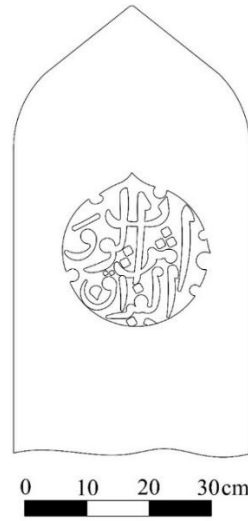
Mezarın baş ve ayak ucu şahidesi, 0,82 m boyunda, 0,40 m eninde ve 0,07 m kalınlığında olup sivri kemerlidir. Mermer baş ve ayak ucu taşlarının ön ve arka yüzlerinde

kitabe yer alır. Mezar kitabesine göre H 947 / M 1540-1541 tarihlidir. Mezar taşının gövde yatay kesiti 3-a plan tipindedir¹.

Başucu şahidesinin ön ve arka yüzeylerinde birbirlerine benzer elips formlu kartuşlar bulunmaktadır. Kartuşların yüzeyine, istifli sülüs² hatlı yazıyla iki satır hâlinde kitabe hakkedilmiştir³. Başucu taşının ön yüzündeki kitabede; “İntekale⁴ El Merhum ve 'l Mağfurun”, arka yüzündeki kitabede; “Eşref'ül Firak El-Mevt⁵” yazılıdır (Fotoğraf 19-20, Çizim 4-5).



Fotoğraf 19, Çizim 4: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'nin baş taşının ön yüzeyi ve cephe çizimi



Fotoğraf 20, Çizim 5: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'nin baş taşının arka yüzeyi ve cephe çizimi

¹ Şahidelerin gövde yatay kesitlerinin tiplerinin belirlenmesinde Halit ve Özlem Çal tarafından gerçekleştirilen çalışma dikkate alınmıştır. Detaylı bilgi için bk. Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60.

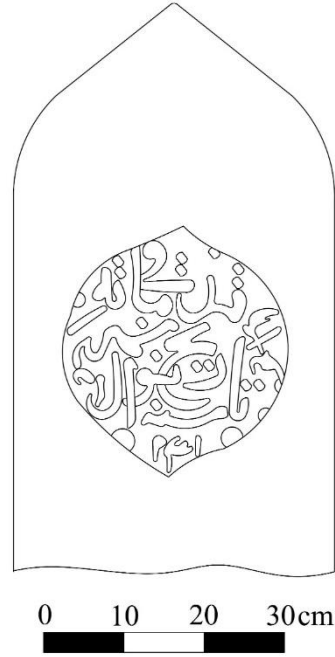
² Hat sanatında uygun yazı çeşitlerinin en güzel terkip haline getirmesine istif adı verilmektedir. Hat sanatında sülüs ve celi sülüs yazı çeşitleri istifli yazı terkiplerine en uygun olanlarıdır. İstifli sülüs hatlı yazı, harf ve harf grupları birbirlerinin üstüne bindirilerek terkip edilmektedir. (Derman, 2001: 330).

³ Kitabelerinde okunmasında yardım eden Prof. Dr. Yasemin Beyazıt, Doç. Dr. Kemal Özkurt ve Veysel Esen'e teşekkür ederim.

⁴ Bir yerden başka bir yere göç etmek anlamındaki kelime burada ahirete göçme anlamında kullanılmıştır. (Devellioğlu, 2013: 529).

⁵ Kitabedeki “Eşref'ül Firak El-Mevt” ibaresiyle “ölümün en güzel ayrılık” olduğu ifade edilmektedir.

Ayak ucu şahidesinin ön ve arka yüzlerine benzer şekildeki kartuşlara kitabe işlenmiştir. Kitabe istifli sülüs hatlı yazıyla kabartma olarak hakkedilmiştir. Ayak ucu taşının ön yüzeyinde; “Kad Mie Semaniye Kîle Fi Tarihiha Şehri Şevval Sene 947”, arka yüzünde: “Havace / Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli⁶” yazılıdır (Fotoğraf 21-22, Çizim 6-7).



Fotoğraf 21, Çizim 6: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’nin ayak taşının ön yüzeyi ve cephe çizimi



Fotoğraf 22, Çizim 7: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’nin ayak taşının arka yüzeyi çizimi

⁶ Al-Zâb, Cezayir’de bulunan ve 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren bölgeye verilen isimdir (Yver, 1986: 446-447). Ali bin Muhammed’in buralı olmasından dolayı kitabe Ez-Zabeli olarak bitirilmiş olmalıdır.

2.2. Safiye Hanım'a ait mezar

Mezar, Rumeli kuzâtından⁷ Mudanya naibi İbrahim Efendi'nin halilesi Hacı Salih Efendi'nin kerimesi Safiye Hanım'a aittir. Mezarın 1,39 m boyunda, 0,10 m kalınlığında ve eni altta 0,24 m'den başlayıp üstte 0,42 m'ye kadar genişleyen başucu taşı üçgen tepeliklidir. Şahide kitabesine göre H 1213 Recep Fi 9 / M 17 Aralık 1798 tarihlidir. Mermer mezar taşının gövde yatay kesiti 3-d plan tipindedir (Fotoğraf 23, Çizim 8).

Baş taşının kitabelik bölümü enlemesine dikdörtgen çerçeveli olup sekiz kartuştan meydana getirilmiştir. Kitabe kartuşlarından ilkinin üzeri sivri kemerli olup, son kartuş ise şamdan motifi şeklindedir. Kitabe metni, kartuşların yüzeylerine Ta'lik⁸ hatlı yazıyla, kabartma tekniğinde hakkedilmiştir.

Hüve'l Hayyü'l Bâki

Rumeli Kuzâtından İslambuli

Mudanya Naibi İbrahim Efendi'nin

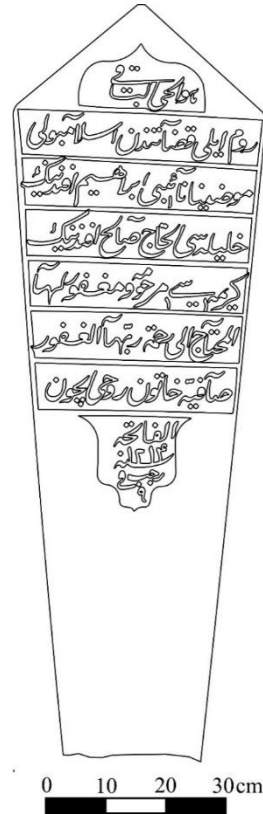
Halilesi El Hac Salih Efendi'nin

Kerimesi Merhume ve Mağfurun Lehâ

El Muhtaç ile Rahmeti Rabbiha El Mağfur

Safiye Hatun Rûhîçûn

El-Fâtîha Sene 1213 Recep Fi 9



Fotoğraf 23, Çizim 8: Safiye Hanımın mezarının başucu taşı ve cephe çizimi

⁷ Kuzat, Şeriat namına hükmeden hâkimler, kadınlar için kullanılan bir kelimedir. (Devellioğlu, 2013: 636).

⁸ Talik yazı, İran'da Tevkî' ve Rikâ' yazılarından geliştirilmiş ve 16. yüzyılda ortaya çıkmış bir yazı çeşididir. (Derman, 2010: 507-508).

2.3. Es-Seyit Mehmed Necmeddin Molla'ya ait mezar

Şahide, 0,57 m boyunda, 0,17 m eninde ve 0,08 m kalınlığında olup Rıfâ'î tâcı (İşli, 2009: 189) başlıklıdır. Mezar taşı Mudanya hâkimi müderrisin kiramdan⁹ Yusuf Ziyaeddin Efendi mahdumları Es-Seyit Mehmed Necmeddin Molla'ya aittir. Şahide kitabesine göre H 1249 Cemâziyelevvel 8 / M 23 Eylül 1833 tarihlidir. Toprak mezar grubundaki mezarın, baş taşı mermer malzemeden yapılmıştır. Mezar taşı daha sonraki dönemlerde yapılan onarımlarda toprak yüzeyine çimento esaslı harçla gömülerek sabitlenmiştir. Baş taşının gövde yatay kesiti 1-a plan tipindedir (Fotoğraf 24, Çizim 9).

Mezar taşının kitabesi dikdörtgen çerçeveli altı kartuş yüzeyine sülüs hatlı yazıyla kabartma tekniğinde hakkedilmiştir. Kitabe, kartuşlardan beşine tek satır hâlinde, altıncı kartuş yüzeyine ise iki satır hâlinde işlenmiştir.

Hüve'l Bâki

Mudanya Hâkimi Müderrisin

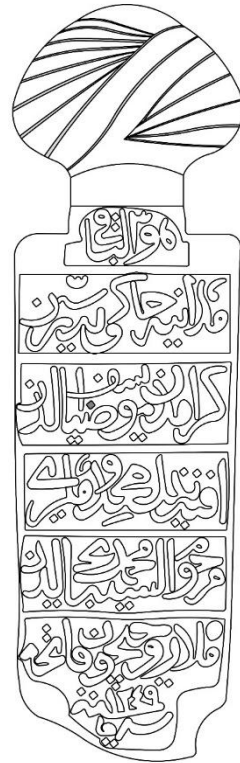
Kiramdan Yusuf Ziyaeddin

Efendinin Mahdumları

Merhum Es Seyit Mehmed Necmeddin

Molla Rûhîcûn Fâtiha

Sene 1249 Cemâziyelevvel 8

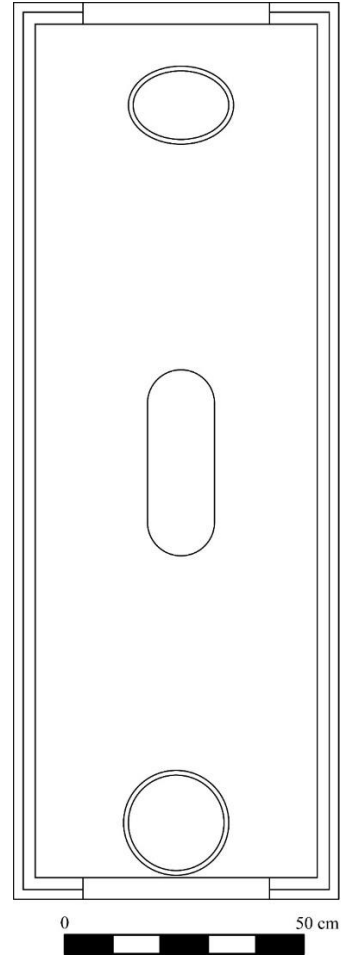


Fotoğraf 24, Çizim 9: Es-Seyit Mehmed Necmeddin Molla'ya ait mezarın başucu şahidesi ve cephe çizimi

⁹ Müderrisin kiram; medrese dersi okutan yüksek rütbeli hocalar (profesörler) için kullanılan terimdir. (Devellioğlu, 2013: 624, 846).

2.4. Tevfik Efendi'ye ait mezar

Tevfik Efendi'ye ait mezar, kapak taşlı mezar grubuna girmektedir. Mezarın başucu şahidesi 2,02 m boyunda, 0,30 m genişliğinde ve 0,27 m kalınlığındadır. Mezarın baş ve ayak ucu taşları, silindirik gövdeli olup aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek koni şeklinde sonlanmaktadır. Mezar kitabesine göre H 15 Muharrem 1251 / M 13 Mayıs 1835 tarihlidir. Mezar taşının gövde yatay kesiti 6 plan tipindedir (Fotoğraf 25-26, Çizim 10-11).



Fotoğraf 25, Çizim 10: Tevfik Efendi'nin mezarı ve plan çizimi

Şahidenin kitabelik bölümü on kartuştan meydana getirilmiş ve kartuşlar birbirlerinden silmelerle ayrılmıştır. Kitabenin sekizinci satırındaki mısra da “*Gevherle Geldi Fevtime Remzi Tarih Yek*” ifadesini takip eden satırda tarihin ebced hesabıyla verileceği bildirilmektedir. Sekizinci satırdaki “*Gevherle*” ibaresi ebced hesabında sadece noktalı harflerin sayı değerlerinin hesaplanacağına işaret etmektedir. Ebced hesabında sadece noktalı harflerin sayı değerlerinin dikkate alındığı tarihe, “*Mu'cem*” adı verilir (Elker, 1956: 20). Kitabenin dokuzuncu satırında “*Tevfik Efendi Rahmete Erdi Adn-i Mekân*” ifadelerinin noktalı harflerinin ebced hesabındaki değeri H 1250 tarihini vermektedir. Ebced hesabındaki eksik olan bir yılı gidermek için ta'miyeye¹⁰ başvurulmuştur. Kitabenin sekizinci satırında “*Tarih Yek*” ifadesiyle ebced değerine bir ekleneceği bildirilmiştir. Dokuzuncu satırdaki ebced değerine bir

¹⁰ Ebced hesabında bir mısra içindeki harflerin sayı değerleri tarihin tamamına işaret etmezse yani eksik ya da fazla çıkması durumunda ta'miye ile eksik ya da fazla olan fark giderilmeye çalışılmıştır. Genellikle ebcedle düşünülen tarihin öncesinde eklenecek ya da çıkarılacak olan sayı ifade edilmiştir (Elker, 1956: 21-23).

eklendiğinde H 1251 yılı, yani Tevfik Efendi'nin ölüm tarihi ortaya çıkmaktadır. Kitabe metni ta'lik hatlı yazıyla kabartma olarak kartuşların yüzeylerine işlenmiştir.

Hüve'l Bâki

Kabrin Bağı Cinan İde Hak Bu Merhumun

Ahlakı Hüb Kâmil İdi Mağfîret Nişanı

İcra-ı Şer'i Şerif Etmeye Yek Ehil Etdi

Gelmişti İş Bu Cay-i Sitanı Nebevi Bu Can

Her Kim Ziyaret İderse Ruhuna Subh u ve Şâm

Bahşede Okuyup Sıdık ile Fâtiha İhsan Ayan?

Gevherle Geldi Fevtine Remzi Tarih Yek

Tevfik Efendi Rahmete Erdi Adn-i Mekân

Fi 15 Muharrem 1251

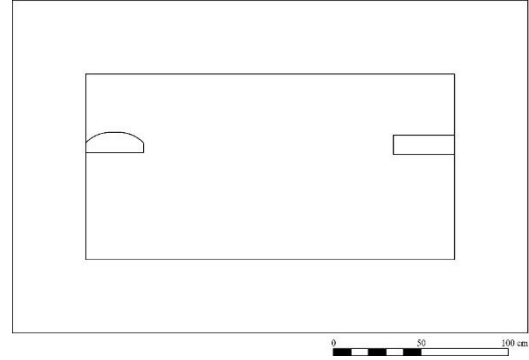
Kitabenin günümüz Türkçesiyle anlamı; “Allah merhumun kabrini cennet bahçesi etsin. Güzel ahlaklı kâmil kişiydi. Şerefli İslam şeriatını icra etmeye tek yetkindi. Geldi bu dünyaya bu kutlu can, kim ziyaret ederse sabah ve akşam samimiyetle okuyup Fâtiha bağışlasın, Tevfik Efendi rahmete erdi mekânı cennet olsun” şeklindedir.



Fotoğraf 26, Çizim 11: Tevfik Efendi'nin mezarının başucu taşı ve cephe çizimi

2.6. Emine Seher Hanım'a ait mezar

Emine Seher Hanım'a ait mezarın etrafı betonarme duvarla çevrelenerek çerçeveli mezar şeklinde düzenlenmiştir. Mezarın mermer baş ve ayak ucu taşları duvarın kenarına bitişik yerleştirilmiştir. 1,58 m boyunda, 0,40 m eninde ve 0,11 m kalınlığındaki başucu taşı bitkisel tepeliklidir. Mezar kitabesine göre H 1312 / M 1895 tarihlidir. Başucu taşının gövde yatay kesiti 2-a plan tipindedir (Fotoğraf 30-32, Çizim 14-16).



Fotoğraf 30, Çizim 14: Emine Seher Hanım'ın mezarı ve planı

Şahidenin kitabelik bölümü dokuz satırdan meydana getirilmiştir. Kitabe, sağdan sola yükselen kartuşların yüzeyine işlenmiştir. Kartuşlardan ilki yarım daire formlu, diğer kartuşlar ise dikdörtgen çerçevelidir. Başucu şahidesindeki kitabenin on ikinci satırında, “*Sermeşk-i Hûn ile Yazdı Biraderin Tarih*” ifadeleriyle tarihin takip eden satırda ebced hesabıyla düşüldüğü bildirilmektedir. On üçüncü kartuştaki “*Feraş Rahmeti Etdik Penah Emine Seher*” mısrasındaki noktalı harflerin sayı değerlerinin toplamı H 1312 tarihine denk gelmektedir. Ebced hesabı, noktalı harflerin sayısal değerlerine göre “*mu'cem*” olarak düşülmüştür (Elker, 1956: 20-21). Kitabe metni kartuş yüzeylerine ta'lik hatlı yazıyla kabartma tekniğinde işlenmiştir.

Hüve'l Hallâku'l Bâki

Serildi Hâki Fenayı Bahar-ı Ömründe

Şu Kabir İçindeki Bahtı Siyah Emine Seher

Edüp Bürudet Eser Cismi Nazenine Hayıf

Bu Yüzden Oldu Nihayet Tebâh Emine Seher

Henüz Bakire Bir Nev Nihâli İsmet İdi

Arus-u Cümle-i Mevt Oldu Emine Seher

Gelin Cihazını Kendi Tehiyye Etmişken

Kefen-i Berduş Olarak Gitti Vah Emine Seher

Bütün Âmâlleri Bi Çarenin Tebâh Oldu Onca Ahiret Rû Be Rah Emine Seher

Niyazı Fatihadır Zair-i Mezarından Dahil..... İlahi Emine Seher

Sermeşk-i Hûn İle Yazdı Biraderin Tarih

Feraş Rahmeti Etdik Penah Emine Sehere

Sene 1312

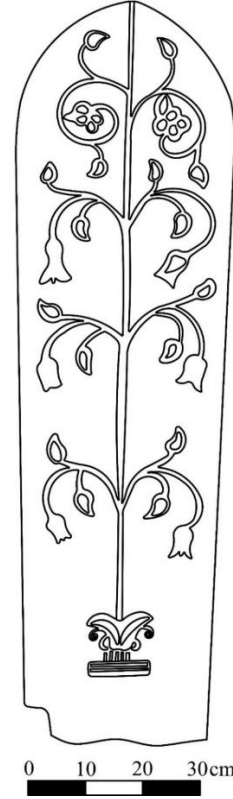
Kitabenin günümüz Türkçesiyle anlamı; “Ömrünün baharında toprağa girdi, bu mezarın içinde bahtı kara Emine Seher. Yazık nazik vücuduna girdi soğukluk. Bu nedenle sonunda yok oldu Emine Seher. Henüz bakire, ahlaklı taze bir filizdi. Gelinliği yok oldu Emine Seher. Gelin çeyizini kendisi hazırlamışken omuz üstünde gitti vah Emine Seher. Biçarenin bütün

amelleriyle ahirete gitmeye hazır Emine Seher. Mezarını ziyaret edenden isteği Fatiha'dır. Kan ile yazdı kitabesini biraderi" şeklindedir.

Baş ve ayak ucu taşı yüzeyinde bitkisel süslemeler mevcuttur. Başucu taşının bitki tepelikli başlığının yüzeyinde kıvrım yapan bitkisel süslemelerin yanı sıra natüralist tomurcuk gül ve çiçekler yer alır. Ayak taşı yüzeyinde kaide üzerine yerleştirilen vazodan çıkan kıvrım dallar ile çiçek motifleri yer almaktadır.



Fotoğraf 31, Çizim 152: Emine Seher Hanım'ın mezarının başucu taşı ve cephe çizimi



Fotoğraf 32, Çizim 16: Emine Seher Hanım'ın mezarının ayak ucu taşı ve cephe çizimi

2.7. I Numaralı Anonim Kadın Mezarı

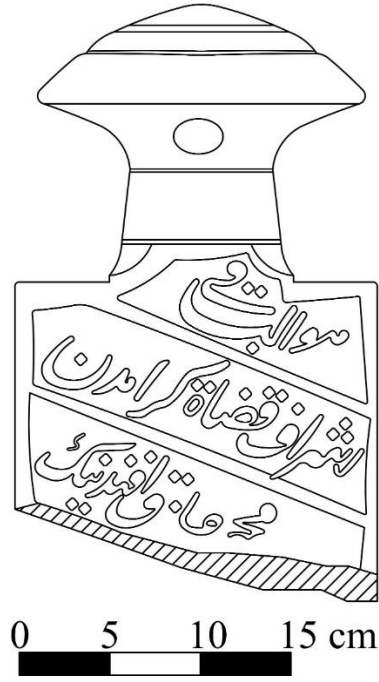
Gövdesinden kırılmış vaziyette hazire alanında bulunan başucu taşı, 0,34 m boyunda, 0,20 m eninde ve 0,10 m kalınlığındadır. Şahidenin üçüncü kartuşundan itibaren alt kısmı günümüzde yoktur. Baş taşının kırık olan bölümünün altı çimento ile toprağa sabitlenmiştir. Şahide mermerden yapılmış ve hotoz tipinde başlığı vardır. Baş taşının gövde yatay kesiti 1-a plan tipindedir (Fotoğraf 33, Çizim 17).

Başucu taşının kitabesinin ilk üç kartuşu vardır. Kitabe, sağdan sola yükselen kartuşlara, sülüs hatlı yazıyla kabartma olarak hakkedilmiştir. Kitabenin üçüncü satırında Mehmed Sadık Efendi yazılıdır. Şahidenin hotoz başlığı mezarın Mehmed Sadık Efendi'nin karısı ya da kızına ait olduğunu göstermektedir.

Hüve'l Bâki

Eşraf-ı Kuzat-ı Kirâmdan

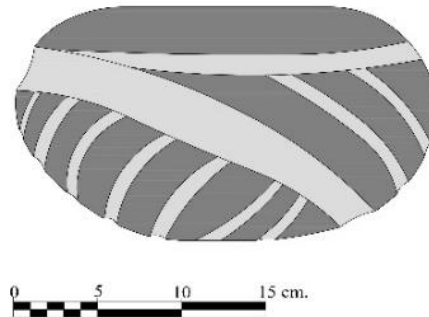
..... Mehmed Sadık Efendinin



Fotoğraf 333, Çizim 17: I numaralı anonim mezarın başucu taşı ve cephe çizimi

2.8. II Numaralı Anonim Erkek Mezarı

Mezarın baş ve ayak ucu taşları kare kesitlidir. Başucu taşı olarak dikilen kare kesitli şahidenin üzerine silindirik formlu sütun yerleştirilmiş ve onun da üzerine sarıklı başlık konularak mezarın yeri ve şahideleri belirlenmeye çalışılmıştır. Taşın yüzeyinde herhangi bir kitabe yer almamaktadır. Baş taşı olarak yerleştirilen sütunun üzerinde çapraz şekilde atılmış dilimli destar başlığı vardır (Fotoğraf 34-36, Çizim 18).



Fotoğraf 34-36, Çizim 18: II numaralı anonim mezar, mezarın başlık ve başlık çizimi

3. Değerlendirme

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen külliye, cami, mescit ve türbe gibi yapıların etrafına zaman içinde gerçekleştirilen definlerle hazire alanları oluşturulmuştur. Hazirelerde, yapının banisi ve ailesine mensup kişilerin yanı sıra yapılarda görev yapmış imam, müezzin ve müderris gibi kişilerin mezarları da bulunmaktadır. Hazirelerde bulunan mezar taşları, başta yapıların tarihlendirilmesine, banilerinin tespit edilmesine ve şecere çalışmalarına da önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, ilk inşa tarihi ve banisi tam olarak bilinmeyen Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları incelenmiştir.

3.1. Halil Ağa (Eski) Camisi

Halk arasında Eski Cami olarak da bilinen Halil Ağa (Eski) Camisi, plan, düzenleme ve süsleme bakımından mütevazı bir mahalle camisidir. İlk inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapı, taçkapısının üzerindeki onarım kitabesine göre Kethüda Halil Ağa tarafından H 1053 / M 1643-44 yılında onarılmıştır. Yapının ilk inşa tarihi ve banisi vakıf kayıtları, arşiv belgeleri ve yapının haziresindeki mezar taşı sayesinde tespit edilmiştir. Tüm bu bilgilere göre yapı, 16. yüzyılın ilk yarısında Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli tarafından inşa ettirilmiş olmalıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi Halil Ağa (Eski) Camisi ilk olarak mahalle mescidi şeklinde inşa edilmiştir. Cami, 1643-44 tarihinde Kethüda Halil Ağa tarafından kapsamlı bir onarım görmüştür. Yapı, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Anadolu'daki cami ve mescitlerin dönemlere göre farklı plan şemalarında yapıldığı görülmektedir. Plan şemalarının çeşitlenmesinde yapıların inşa edildikleri dönemlerin yanı sıra kültürel ve bölgesel unsurlar da etkili olmuştur. Anadolu'da¹¹, daha dar ölçekte Bursa¹²'de farklı plan şemalarında camiler inşa edilmiştir.

Yapı, dıştan kırma çatı, içten düz ahşap tavan ortasında bağdadi kubbe ile örtülüdür. Cami, örtü sistemi bakımından kubbesi desteksiz yapılar grubuna girmektedir. Kubbesi desteksiz yapılarda ahşap tavan ile kubbenin ağırlığı beden duvarlarına bindirilmektedir¹³. Bu uygulama Anadolu'da 16. yüzyılın sonlarından itibaren sivil ve dini mimaride özellikle Doğu Karadeniz ve Ege bölgelerinde yaygın olarak görülmektedir (Şahin, 2013: 84; Acar, 2019: 368-369).

Caminin ilk evresinde süslemelerin olup olmadığı hakkında elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat eski fotoğraflardan caminin harim duvarlarındaki pencerelerin aralarında daire ve kare formlu kartuşların içerisinde, ismi celal, ismi nebi ve çehâr-yâr-ı güzîn adlarının yer aldığı hat sanatına ait bezemeler görülmektedir. Tarihi tam olarak tespit edilemeyen bir onarımda harim duvarlarındaki bu yazılar kaldırılmıştır (Fotoğraf 2-3).

Yapının harim kapısında ve mihrabında taş, minber, vaaz kürsüsü ve tavanında ahşap, kubbesinde kalemşi bezeme tespit edilmiştir. Taş bezemeler oyma-kabartma, ahşap bezme çakma, kafes ve ajur tekniğindedir. Harim kapısında, mihrapta, minberde, tavanda ve kubbe yüzeyinde bitkisel, geometrik, nesneli, mimari tasvirli ve yazılardan oluşan bezemeler bulunmaktadır. Caminin süslemeleri üslup bakımından değerlendirildiğinde 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'da görülen motif ve kompozisyonlar oldukları anlaşılmaktadır.

¹¹ Anadolu'daki cami ve mescit planları için bk. Durukan, 1997: 169-175.

¹² Bursa ve ilçelerindeki cami ve mescit planları için bk. Ötüken vd., 1986; Beşbaş & Denizli, 1983.

¹³ Kubbesi desteksiz yapılar hakkında detaylı bilgi için bk. Şahin, 2013: 84.

Yapının ahşap tavanının ortasındaki bağdadi kubbesinin yüzeyinde kalemişi, asma ağacı, cami tasviri, kandil ve perde motifleri görülmektedir. Kubbe yüzeyinde Anadolu kültüründe gerçek ve sembolik anlamlarıyla önemli bir yere sahip olan asma ağacı süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Osmanlı mimarisinde özellikle Batılı sanat akımlarının da etkisiyle kullanılan asma ağacı motifi, İslâm inancında Hz. Muhammed'in "haram" olarak belirttiği yasağı hatırlatmak için dinî mimarîde süsleme unsuru olarak kullanıldığı kabul edilmiştir (Cantay, 2008: 37). Yapının kubbe yüzeyindeki asma ağacı motifi dönemin modasına göre yapılmış olmalıdır.

Kubbe yüzeyinde müsenna yazıyla "Ya Allah", "Ya hafız" ve "Maşallah" lafızlarına yer verilmiştir. Türk İslam mimarisinde harflerin farklı tekniklerle istiflenmesi sonucunda oluşturulan sülüs, kûfi, ma'kılî ve rik'a gibi çeşitli türleri olan yazılar (Özkurt & Tüfekçioğlu, 2009: 277) mimaride süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Bezeme olarak kullanılmasının yanı sıra ayet, hadis ve farklı beyitlerle de Müslümanlara çeşitli mesajlar vermek istenmiştir.

Kubbe yüzeyinde mimari tasvirli süsleme olarak cami tasviri görülmektedir. Osmanlı mimarisinde cami tasviri Batılı sanat akımlarının etkisiyle birlikte bezemede görülmeye başlamıştır. Cami, Allah'a ibadet edilen mekân olduğu için kutsal sayılmış ve tasvirlerde bu yüzden kullanılmıştır (Önge, 1968: 10-12). Cami tasvirleri dini ve sivil mimari yapılarının duvarlarında, tavanlarında, tepe pencerelerinde ve mezar taşlarında görülmektedir (Önge, 1968: 10).

Nesneli süslemeler arasında kandil ve perde motifleri süsleme unsuru olarak kullanılmasının yanı sıra sembolik anlamları bakımından önemli bir yere sahiptir. Kubbe yüzeyindeki kandil motifleri, Anadolu'da 12. yüzyıldan günümüze kadar yaygın olarak kullanılan, soyut olan tanrı kavramının somut ifadesi olan ilahi ışık ve aydınlanmayı sembolize etmektedir (Bozkurt, 2001: 299-300; Göktaş Kaya, 2006: 478-481). Nur Sûresi 35. ayette Allah'ın nuru, ışık saçan bir kandile benzetildiği için kandil motifi, Allah ve O'nun nurunun temsil eden bir öge olarak kabul edilmiştir (Bozkurt, 2001: 299-300).

Kubbe yüzeyinde kalemişi perde motifleri yer alır. Türk sanatının erken devirlerden itibaren bezeme sanatında yer alan ve kökeninin Orta Asya'ya dayandırıldığı (Taş, 2021: 271-294) perde motifi, Osmanlı mimarisinde özellikle Batılı sanat üsluplarına has üç boyutluluk, derinlik ve gerçekçilik anlayışlarına uygun motiflerden birisidir (Gürsoy, 2015: 146-157). Perde motifleri Anadolu'da duvar resimlerinde, kubbe geçiş öğelerinde, pencerelerde, mihraplarda (Beyazıt & Beyazıt 2014: 167; Yurdakul Tuğutlu, 2019: Atıcı, 2023) ve mezar taşlarında (Çal, 2007: 311) yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Harim mekânının ahşap tavanında kible duvarına denk gelen bölümde altıgen tavan göbeğine yer verilmiştir. Altıgen tavan göbeğinin ortasında on iki kollu yıldız ve etrafında çitalarla oluşturulmuş geometrik formlu geçmeler bulunmaktadır. Osmanlı mimarisinde ahşap bezemede geometrik motiflerle oluşturulmuş zengin kompozisyonlar görülmektedir. Geometrik motiflerde sonsuzluğa açılan yıldızlar, kare ya da dikdörtgen formlu geçmeler ile palmet ve rumilerle oluşturulmuş düzenlemeler görülmektedir. Benzer tavan göbeği örnekleri dini ve sivil mimari örneklerinde görülmektedir (Tomsu, 1941; Beyazıt, 2013, 201).

Ahşap tavanın kenarlarında çitalarla oluşturulmuş mührü Süleyman motifleri bulunmaktadır. Mührü Süleyman motifi, birinin tepesi diğerinin tabanına geçirilmiş iki eşkenar üçgenin meydana getirdiği bir sembol olup Müslümanlar arasında "Hatem-i Süleyman", Yahudi ve Hristiyanlarca "Dâvûd yıldızı" diye anılmaktadır (Pala, 2020: 523). Mührü Süleyman'ın Osmanlı mimarisinde hamam kubbelerinde, mezar taşlarında, cami

tezyinatlarında, kemer kilit taşlarında, çini ve seramik gibi alanlarda şeytanı uzaklaştırma amacıyla kullanıldığı ifade edilmektedir (Pala, 2020: 524-525).

3.2. Halil Ağa (Eski) Camisi Haziresindeki Mezar Taşları

Halil Ağa (Eski) Camisi haziresindeki Osmanlı Dönemi'ne ait sekiz mezar taşı, biçim, başlık, süsleme ve kitabe özellikleri itibarıyla değerlendirilmiştir¹⁴.

3.2.1. Mezar Tipleri

Osmanlı Dönemi mezarları çalışmalarda toprak, çerçevesiz, kapak taşlı, sandukalı ve sandık (lahit) mezarlar olmak üzere beş farklı türde ele alınmıştır (Çal, 2015: 306). Çalışma kapsamında incelenen haziredeki mezarların dördü toprak (katalog 2.2, 2.3, 2.7, 2.8), ikisi çerçevesiz (katalog 2.1, 2.6) ve ikisi kapak taşlı (katalog 2.4, 2.5) mezar türündedir.

3.2.2. Mezar Taşı Tipleri

Çalışmaya konu olan mezar taşlarının değerlendirilmesi gövde yatay kesitleri, başlıkları, süslemeleri ve kitabe özelliklerine göre yapılmıştır.

3.2.2.1. Gövde Yatay Kesitlerine Göre Mezar Taşı Tipleri

İncelenen mezar taşları, gövde yatay kesitlerine beş gruba ayrılmaktadır.

Birinci gruptaki mezar taşlarının gövde yatay kesitlerinin ön ve arka yüzeylerinin genişlikleri birbirinden farklı düşey dikdörtgen formu olup şahidelerin ön köşelikleri dik açılı, arka köşelikleri ise içbükey kavislidir. Çalışmada incelenen üç baş taşı bu gruba girmektedir (katalog 2.3, 2.5, 2.7.). Halit & Özlem A. Çal, yaptıkları çalışmada ise 1-a şeklinde isimlendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

İkinci grupta ele alınan gövde yatay kesitinin ön ve arka yüzeyleri düşey dikdörtgen formu olup ön ve arka köşelikleri dik açıdır. İncelenen mezar taşlarından biri bu gruba girmektedir (katalog 2.6). Benzer formdaki gövde yatay kesitleri Halit & Özlem A. Çal tarafından yapılan çalışmada ise 2-a şeklinde isimlendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

Mezar taşlarının gövde yatay kesitlerine göre üçüncü gruptaki örneklerde düşey dikdörtgen formu ön ve arka yüzeylerinin genişlikleri birbirlerinden farklı olup ön köşelikleri dik açılı, arka köşelikleri ise dış bükey kavislidir. Bu gruba ait tek örnek (katalog 2.2) numaralı şahidedir. Halit & Özlem A. Çal, yaptıkları çalışmada ise 3-a olarak isimlendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

Mezar taşlarının gövde yatay kesitlerine göre dördüncü gruptaki örneklerde düşey dikdörtgen formu ön ve arka yüzeylerinin genişlikleri birbirlerinden farklı olup ön köşelikleri dik açılı, arka köşelikleri ise dış bükey kavislidir. Bu gruba ait tek örnek (katalog 2.2) numaralı şahidedir. Halit & Özlem A. Çal, yaptıkları çalışmada ise 3-d olarak isimlendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

Beşinci gruptaki gövde yatay kesitinde mezar taşlarının gövde yatay kesitleri elips kesitlidir. İncelenen mezar taşlarından biri bu gruba girmektedir (katalog 2.4). Halit & Özlem A. Çal, yaptıkları çalışmada bu gruba giren mezar taşlarını tip 6 olarak adlandırmışlardır (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

¹⁴ Türk sanatında önemli bir yere sahip olan mezar taşları, buldukları yerlerde yaşamış insanların ekonomik, kültürel ve eğitim durumlarına tanıklık etmesi bakımından önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Mezar taşlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda günümüze ışık tutan farklı tipoloji denemeleri yapılmış ve bu sayede mezar taşı çalışmalarında bizlere yol gösteren kaynaklar olmuşlardır. İncelenen mezar taşlarının değerlendirmesinde bu kıymetli yayınlardan istifade edilmiştir. Yayınlar için bk. Çal & Ataoğuz Çal, 2008; Çal & İltar, 2010; Çal, 2015: 295-332; Bayrakal, 2016; Çal, 2017: 66-77; Beyazıt vd., 2021; Yazar, 2022; Atıcı & Yazar, 2023.

3.2.2.2. Başlıklarına Göre Mezar Taşı Tipleri

Halil Ağa (Eski) Camisi haziresindeki mezar taşları; Rıfâ'î tâcı, sarıklı başlık, Azizi fes, hotoz ve bitkisel tepelikli başlıklıdır. Osmanlı Dönemi'nde çeşitli amaçlarla giyilen başlıklar, dönemlere göre farklı şekiller almıştır (Arseven, 1983: 182-185; Ertuğ, 1999: 224). Mezar taşlarının başlıkları, kişilerin toplumsal statüleri, ekonomik durumları, bağlı olduğu tarikatları ve meslekleri hakkında bilgiler vermektedir.

Başlıklarına göre mezar taşları incelenirken kadın ve erkek olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir. İncelenen sekiz mezarın beşi erkeklere, üçü kadınlara aittir.

3.2.2.2.1. Erkek Mezar Taşı Başlıkları

İncelenen sekiz şahidenin beşi erkeklere aittir (katalog 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 2.8). Erkek mezar taşı başlıkları, Rıfâ'î tâcı, Azizi fes, sarıklı, koni başlık ve sivri kemerli tepelikli şekilde görülmektedir¹⁵.

İncelenen beş erkek mezar taşından biri Rıfâ'î tâcı başlıklıdır (Fotoğraf 37). Rıfâ'î tarikatına mensup kişilerin başlarına taktıkları serpuştur. Rıfâ'î tâcı on iki terkli ve siyah renklidir. Rıfâ'î tacının on iki imamı temsil ettiğine inanılmaktadır. Genelde kubbesindeki düğmesi ve destarı siyah renklidir. Ayrıca tacın on iki terkli olması “Lâ ilâhe illallah” ve “Muhammedü'r-Resûlulullah” kelimelerinin on iki harften oluşmasıyla ilişkilidir (İşli, 2009: 188).

Erkek mezar taşlarından başlığı sarıklı bir örnek vardır (Fotoğraf 38). Günümüze sadece başlık bölümü gelen mezarın kimliği ve tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Bu türdeki başlığın tepelik bölümü hiç görünmez ve çapraz şekilde atılan iri sarık dilimlerini üstten yatay olarak atılan iri bir dilim sınırlamaktadır. Bu gruptaki başlık, Hans-Peter Lequer tarafından yapılan çalışmada E-I (Laquer, 1997: 147) olarak, Halit Çal tarafından yapılan tipolojide ise S1-8 grubunda değerlendirilmiştir. Başlık, alt düzey görevliler, esnaf ve her rütbeden askerlerin mezar taşlarında kullanılmıştır (Laquer, 1997: 148). Benzer başlık türlerinin 18. yüzyılda kullanımı yaygınlaşmış ve fesin resmi başlık olduğu 1829 yılına kadar kullanılmıştır (Laquer, 1997: 147-148).

Osmanlı Devleti'nde fesin resmi başlık olarak kabul edilmesiyle görülmeye başlayan fes başlıkları, Osmanlı padişahlarının giydikleri feslerden dolayı sultanların isimleriyle anılmıştır (Çal, 2000: 211-213). Sultan Abdülaziz'in giydiği fes başlığının alt çapı geniş, üst çapı dar ve alt çap ile üst çap arasındaki mesafe kısa olup başlık türüne de Azizi fes başlık denilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 22). İncelenen mezar taşları arasında Azizi fes kalıplı başlıklı bir örnek görülmektedir (Fotoğraf 39). Benzer örnekler Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da hemen hemen her yerde görülmektedir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 20-23; Bayrakal, 2016: 240-244; Beyazıt & Beyazıt 2019: 86); Budak, 2019: 169).

Erkek mezar taşları arasında bir şahide sivri kemerli, bir şahidenin ise başlığı koni şeklinde nihayetlendirilmiştir.

¹⁵ Erkek mezar taşları başlıklar hakkında yapılan tipoloji çalışmasında başlıkları, sarık, kavuk, fes ve tarikat başlıkları olarak dört tipe değerlendirmiştir. (Çal, 2015: 310).



Fotoğraf 37: Rıfâ'î tacı başlık



Fotoğraf 38: Sarıklı başlık



Fotoğraf 39: Azizi Fes başlık

3.2.2.2. Kadın Mezar Taşı Başlıkları

Mezarlardan üçü kadınlara aittir (katalog 2.2, 2.6, 2.7). Kadın mezar taşlarının ikisi hem kitabeleri hem de başlıkları bakımından kadın mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır. Kadın mezarlarından biri (katalog 2.7) büyük ölçüde kırık olduğu için kitabesinden cinsiyeti tespit edilemese de hotoz başlıklı olmasıyla kadın mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Dönemi'nde kadınların günlük hayatta giydikleri hotoz başlık, kadın mezar taşlarında da başlık olarak kullanılmıştır¹⁶. İncelenen mezar taşlarından birinde hotoz başlık görülmektedir (Fotoğraf 40). Kadın mezar taşları arasında biri bitkisel tepeliklidir (Fotoğraf 41). Çalışmada incelenen kadın mezar taşlarından biri üçgen tepeliklidir (Fotoğraf 42).



Fotoğraf 40: Hotoz Başlık



Fotoğraf 41: Bitkisel Tepelik



Fotoğraf 42: Üçgen Tepelik

3.2.2.3. Süsleme

Mezar taşlarında süsleme baş taşlarının başlıklarında, ayak taşlarının ise hem başlıklarında hem de ön yüzeyinde bitkisel ve nesneli olarak görülmektedir. İncelenen sekiz mezardan birinde hem ayak hem de baş taşında süsleme yer alır (katalog 2.6).

3.2.2.3.1. Bitkisel Süsleme

Osmanlı mezar taşlarında en yaygın görülen süsleme türü bitkisel süslemedir (Laquer, 1984: 263-273; Beyazıt & Beyazıt, 2019: 87). İncelediğimiz mezar taşlarında bitkisel süsleme, gül, akant yaprakları ve vazodan çıkan çiçekler şeklindedir.

İncelenen şahidelerden birinin (katalog 2.6) başlığında gül motifi görülmektedir. Genellikle kadın baş ve ayak taşlarının bitkisel tepeliklerinde gül en önemli çiçek olarak dikkat çekmektedir. Türk sanatında eskiden beri bilinen bir çiçek olan gül, edebiyatta sevgilinin sembolü, İslam düşüncesinde ise Hz. Peygamber'in terinden olduğuna inanılması ve onu sembolize etmesi bakımından önemli bir yere sahiptir (Oğuz, 1983: 47). Osmanlı mezar taşlarında, 19. yüzyılda yoğun olarak görülen gül motifinin daha çok dönem içindeki süsleme modasını yansıttığı düşünülmektedir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 30). Mezar taşlarında en çok

¹⁶ Hotoz başlık form olarak boyun kısmından itibaren yukarıya ve yanlara doğru genişleyerek devam eden başlık bölümü üstü hafif kavisli ya da düz tabla bölümüyle son bulmaktadır. (Çal, 2007: 307-308; Aktepe & Erol, 2019: 345; Sevüktekin vd., 1997).

tercih edilen süsleme ögesi olarak karşımıza çıkan gül motifi, Bursa (Çakar, 2007: 494; Kastamonu (Gümüşdağ, 2007: 37-38), Samsun (Nefes, 2002: 191) ve Amasya (Aydoğdu, 1997: 247) gibi yerlerdeki mezar taşlarında da görülmektedir.

Katalog 2.6 numaralı mezarda akant yaprağı, bitkisel tepeliklerde merkezden dışa doğru dağılan yapraklar şeklinde görülmektedir. Akant yaprağı süslemesi Osmanlı sanatına Batılılaşma Dönemi'nde Batılı sanat akımlarının etkisiyle girmiş hem mimari bezemede hem de mezar taşlarında dönemin modası olarak sıklıkla kullanılmıştır (Kuban, 1973: 239; Ülgen, 1990: 69). Osmanlı Dönemi mezar taşlarında Bursa (Çakar, 2007: 158, 160, 191, 211), Edirne (Karademir & Kunt, 2019: 359), Kastamonu (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 109), Göynük (Çal, 2007: 309), Samsun (Nefes, 2002: 194), Sinop (Çelemoğlu, 2021: 15-52) ve Ordu (Atıcı, 2022: 261-300) benzer örneklerle karşılaşılmaktadır.

Vazodan çıkan çiçeklerin bulunduğu tek örnek katalog 2.6 numaralı mezarın ayak taşında görülmektedir. Taşın ön yüzeyini dolduracak şekilde vazodan çıkan lale ve yapraklar işlenmiştir. Lale, Osmanlı sanatında 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan bir süsleme motifidir (Derman, 2003: 81). Vazodan çıkan dallı çiçek tasvirlerinin Osmanlı Dönemi'nde insanların dostlarına hediye olarak saksıda çiçek vermesiyle ilişkilendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 33). Anadolu'da Kastamonu (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 99), Samsun (Nefes, 2002: 194), Amasya (Aydoğdu, 1997: 245) ve Göynük'teki (Çal, 2007: 309) mezar taşlarında benzer örnekler görülmektedir.

3. Yazı

İncelenen sekiz mezardan yedisinde kitabe bulunmaktadır. İncelenen hazirelerde bulunan baş taşlarının kitabelerindeki yazılar içerik itibarıyla başlangıç ifadesi, kimlik, dua isteme, durum bildirme, tarih ve meslek bölümlerinden meydana gelmektedir. Mezar taşlarında yazı türleri, istifli sülüs (katalog 2.1), celi sülüs (katalog 2.3, 2.5, 2.7.) ve ta'lik (katalog 2.2, 2.4, 2.6) olarak görülmektedir.

Mezar taşlarından dördünün kitabesinde başlangıç ifadeleri bulunmaktadır. Başlangıç ifadeleri arasında Allah'ın bakiliğinin vurgulandığı "*Hüve'l Bâki*" (Ölümsüz ve ebedi olan sadece O'dur) (katalog 2.3, 2.4, 2.5, 7.) lafzı en sık görülmüştür. Baş taşlarında görülen diğer başlangıç ifadeleri "*Hüve'l Hallaku'l Bâki*" (Bâki ve yaratıcı O'dur) (katalog 2.6) ve "*Hüve'l Hayyü'l Bâki*" (O diri ve sonsuzdur) (katalog 2.2) lafızlarıdır.

Hazirelerdeki baş taşlarının üçünde herhangi bir başlangıç ifadesi bulunmamaktadır. Katalog 2.1 numaralı mezarın baş taşında başlangıç ifadesi olarak "*El Merhum ve'l Mağfur*" ifadesi yer almaktadır. Ölen kişiyi hayır ile anma ve dua isteme ile alakalı kullanıldığı kabul edilmektedir (Laquer, 1997: 85).

Kitabelerde başlangıç ifadelerinden sonra beyitler hâlinde yazılan manzumelerden meydana getirilmiş bölümler bulunmaktadır. Kitabelerdeki manzumeler genellikle ebeveynlerin üzüntüleri ve genç yaşta ölüm gibi içeriklere sahiptirler (katalog 2.4, 2.6).

Mezar taşlarında, Allah'tan ölen kişi için başlangıç ve rahmet isteyen ifadelerde bulunmaktadır. İncelenen katalog 2.4 numaralı başucu taşının kitabesinde "*Kabrin Bağı Cinan İde Hak Bu Merhumun*" şeklinde tanrıdan istek ifadeleri yer almaktadır.

İncelenen mezar taşlarının kitabelerinde insanlardan dua isteyen ifadeler "*Her Kim Ziyaret İderse Ruhuna Subh u ve Şam Bahşede Okuyup Sıdık ile Fâtiha İhsan*" (katalog 2.4) ve "*Niyazı Fatiha'dır Zair-i Mezarından*" (katalog 2.6) olarak görülmektedir. Baş taşlarının kitabesinde insanlardan istek ifadeleri tarih ibaresinden önce "*Rûhiçûn Fatiha*" (katalog 2.5, 2.6) ve "*Rûhiçûn El-Fâtiha*" (katalog 2.2) şeklinde de yer almaktadır.

Mezar taşlarında durum bildirme çeşitli şekillerde dile getirilmiş daha çok kısa kalıpları olmakla beraber uzun tutulan örneklerde olmuş ve 19. yüzyılda yaygınlaşmıştır (Çal, 2015: 325). İncelenen mezar taşlarında durum bildirme “*Rahmete Erdi*” (katalog 2.4) ifadesi ile belirtilmiştir.

Kitabesi olan yedi mezar taşından altısında tarih sonda hicri takvime göre verilmiştir. Baş taşlarında hicri takvime göre gün-ay-yıl (katalog 2.1, 2.2, 2.3, 2.5, 2.6) ve sadece yıl (katalog 2.6) olarak görülmektedir. Ayrıca mezar taşlarında tarihin ebced hesabıyla da (katalog 2.4, 2.6) verildiği tespit edilmiştir.

Kitabelerde daha çok sarayda görevli kişilerin, ilmiye sınıfına mensup kişilerin ve önemli rütbedeki askerlerin mesleklerinin belirtildiği ve bu mesleğe sahip kişilerin daha çok İstanbul’da bulunmasından dolayı mezar taşlarında mesleklerin yazılı olduğu örnekler daha çok dönemde başkenti İstanbul’da görülmektedir (Çal, 2015: 328). Mudanya’daki mezar taşlarında, kişilerin mesleklerinin yanında, babalarının ya da eşlerinin meslekleri de (katalog 2.2, 2.3, 2.5) belirtilmiştir. İncelenen şahidler arasında katalog 2.4 numaralı mezarın ilmiye sınıfından önemli bir kişi olduğu “*İcra-ı Şer’i Şerif Etmeye Yek Ehil Etdi*” ifadeleriyle belirtilmiştir. Ayrıca diğer mezar taşlarında baba ve eşlerin mesleklerine “*Rumeli Kuzâtından İslambuli Mudanya Naibi*” (katalog 2.2), “*Mudanya Hâkimi Müderrisin Kiramdan*” (katalog 2.3), “*Mudanya Müderrisi*” (katalog 2.5), “*Eşraf-ı Kuzat-ı Kiramdan*” (katalog 2.7) ifadeleriyle yer verilmiştir.

3.4. Malzeme ve Teknik

İncelenen mezar taşları mermer ve küfeki taştan yapılmıştır. Katalog 2.8 numaralı mezarın sonraki dönemlerde geçirdiği onarımlarda, küfeki taş malzemededen baş ve ayak taşları konulmuş ve mermer başlığı baş taşının üzerine yerleştirilmiştir. Hazire alanındaki diğer mezarların baş ve ayak ucu taşları mermerden yapılmıştır. Mezar taşlarının yüzeylerine kitabe ve süslemeler zeminden oyma kabartma tekniğiyle işlenmiştir. Bu teknikte desen ve harfler taşın yüzeyine çizildikten sonra etrafında kalan yüzeyler sivri uçlu aletlerle oyularak meydana getirilmektedir (Sözen & Tanyeli, 2010: 152). Hazirelerde incelenen mezar taşlarının nerede ve kim tarafından yapıldığı hakkında elimizde şimdilik bir bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç

Mezar taşları ait oldukları dönemlerin duygu, düşünce ve sanat anlayışları hakkında önemli bilgiler barındırmasının yanı sıra, inşa tarihi tam olarak bilinmeyen yapıların tarihlendirilmesinde ve yapıların bulunduğu mahallede yaşamış kişilerin saptanmasında kıymetli veriler sağlamaktadır. Mudanya’da Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları, bu bağlamda bilgiler ihtiva etmesinden dolayı bu çalışmada incelenmiştir. Kethüda Halil Ağa tarafından 1643-44 yılında onarılan caminin haziresinde sekiz mezar taşı tespit edilmiştir. İlk inşa tarihi ve banisi bilinmeyen yapının haziresindeki 1541 tarihli Hoca Hacı Ali bin Muhammed’e ait mezar, yapının ilk inşasını 1541 yılından önceye tarihlendirmemizi sağlamaktadır. Ayrıca vakıf kayıtlarında 16. yüzyılda Mudanya’da Hoca Ali Camisi hakkında bilgilerin olması da mezar taşının aynı zamanda yapının banisine ait olduğunu da göstermektedir.

Halil Ağa (Eski) Camisi haziresinde incelenen sekiz mezar taşı, biçim ve kompozisyon bakımından Osmanlı Dönemi mezar taşlarının genel özelliklerini yansıtmaktadır. İncelenen mezar taşlarının en erken tarihli olanı 1541, en geç tarihli olanı 1895 yılına aittir. Mezarların dördü toprak, ikisi kapak taşlı ve ikisi çerçevesiz mezar grubundadır. Hazirede bulunan erkek mezar taşlarında sarıklı ve fes, kadın mezar taşlarında ise hotoz başlık görülmektedir. Ayrıca hazirede bitkisel ve üçgen tepelikli mezar taşları da vardır. Mezarların baş ve ayak taşlarında bitkisel ve nesneli süslemeler yer almaktadır. Süslemelerdeki motifler, gül, lale, akant yaprağı,

vazo ve vazodan çıkan kıvrım dallar şeklindedir. Hazirede incelenen mezarlardan yedisi kitabeli, biri kitablesizdir. Kitabe metinleri, celi sülüs, istifli sülüs ve ta'lik hatlıdır.

Mezar taşlarının kitabelerinde, insanların ölüme yükledikleri anlamın zaman içinde değiştiği görülmektedir. 1541 tarihli Hoca Hacı Ali bin Muhammed'e ait mezar taşının kitabelerinde, "Eşref-ül Firak Mevt" ifadeleriyle ölümün en güzel ayrılık olduğu vurgulanırken, 1895 tarihli Emine Seher Hanım'a ait mezar taşının kitabelerinde ölüme "Ah Mine'l Mevt" ifadesiyle bir serzenişte bulunulduğu görülmektedir. Mezar taşlarında ölüm, 16. yüzyılda bir kurtuluş ve en güzel ayrılık olarak betimlenirken, 19. yüzyıla gelindiğinde ölüm bir serzenişle ifade edilmiştir. Mezar taşı kitabelerinde insanların zaman içinde ölüm karşı bakış açılarının değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hazirede caminin banisine ait mezar taşı da bulunmaktadır. Halil Ağa (Eski) Camisi haziresinde yapının ilk inşasını gerçekleştiren bani Hoca Hacı Ali bin Muhammed'e ait mezar taşı yapının tarihlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Hazirede ayrıca Mudanya'da yaşamış ilmiye sınıfına mensup, "Eşraf-ı Kuzat-ı Kirâmdan Mehmet Sadık Efendi, Mudanya Müderrisi Hurşid Ağa, Rumeli Kuzâtından İslambuli Mudanya Naibi İbrahim Efendi ve Mudanya Hâkimi Müderrisin Kiramdan Yusuf Ziyaeddin Efendi" gibi önemli kişilerin bulunduğu kitabe metinlerinden anlaşılmaktadır. Mezar taşlarındaki bu bilgiler şehir tarihi ve şecere çalışmaları için önemli veriler sunmaktadır.

Halil Ağa (Eski) Camisi haziresinde incelenen Osmanlı Dönemi mezar taşları, günlük yaşamın bir parçası hâlinde, her biri ayrı edebiyat ürünü olan kitabeleriyle de bütünlük içerisinde etraftan geçen insanlara ibret dolu mesajlar vermektedir. Ayrıca kent sosyokültürel geçmişine tanıklık etmeleri ve ait oldukları dönemlerin birer sanat ürünü olmalarıyla bu kıymetli eserlerin korunarak gelecek nesillere aktarılması önem arz etmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA. İ. EV (İradeler Evkaf), Dosya no: 642, Gömlek no: 32358.

Kurum Arşivleri

T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı 12.11.1976 gün ve 225 sayılı karar.

Diğer Kaynaklar

Acar, T. (2019). Uşak İli Aktaş Köyü Camii. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (75), 361-380.

Aktepe, Ş. & Erol, E. (2019). Osmanlı Dönemi gelinlikleri ve gelin başlıkları. *The Journal of Social Science*, (5), 339-349.

Arseven, C. E. (1983). *Sanat ansiklopedisi I*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

Atıcı, A. (2022). Ordu / Fatsa Yukarıardıç (Çaltomar) Mahallesi aşağı mezarlık. S. Gülten, M. Özkan, M. Karakulak, K. Yavuz, C. Erbil (Ed.), *Fatsa ve Yöresi Tarihi II Kitabı* içinde (261-300. ss.), Fenomen Yayınları.

- Atıcı, A. & Yazar, T. (2023). *İmranlı (Ümraniye) Boğazören Köyü Eski Mezarlık'taki taş sandukalar ve Koçgiri mezar taşları üzerine değerlendirme*. Nobel Bilimsel Eserler Yayıncılık.
- Atıcı, A. (2023). *19. yüzyılda Aydın Vilayetinde (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa) alçı mihraplar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydoğdu, G. (1997). *Amasya mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayrakal, S. (2016). *Uşak'ta Osmanlı Dönemi mezar taşları*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Beşbaş, N. & Denizli, H. (1983). *Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler III*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Beyazıt, M. (2013). Hüseyin Dülger Evi. E. Özer (Ed.), *Aizanoi-1 Kitabı* içinde (191-205. ss.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Beyazıt, M. & Beyazıt, Y. (2014). *Denizli Dediği Tekkesi*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Beyazıt, M. & Beyazıt, Y. (2019). *Denizli Darıverenli Camii - Medresesi ve Haziresi*. Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Beyazıt, M., Çelemoğlu, Ş., Atıcı, A. (2021). *Denizli - Kale Yukarı Mezarlık'ta Osmanlı geleneğini devam ettiren Cumhuriyet Dönemi mezar taşları*. Y. Beyazıt (Ed.), Nobel Bilimsel Eserler Yayıncılık.
- Bozkurt, N. (2001). Kandil. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 24 içinde (299-300. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Budak, H. K. (2019). *Bursa Mustafakemalpaşa'daki Osmanlı Dönemi mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cantay, G. (2008). Türk süsleme sanatında meyve. *Journal of Turkish Studies*, 3(5), 32-64.
- Çakar, G. (2007). *Bursa Emir Sultan Mezarlığındaki 18. ve 19. yüzyıllardaki mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çal, H. (2007). Göynük (Bolu) şehri Türk mezar taşları. *Vakıflar Dergisi*, (30), 295-383.
- Çal, H. & Ataoğuz Çal Ö. (2008). *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi hazirelerindeki mezar taşları*. Kastamonu Belediyesi Yayınları.
- Çal, H. & İltar, G. (2010). *Giresun İli sahil şeridindeki Osmanlı mezar taşları*. Giresun Valiliği Yayınları.
- Çal, H. (2015). Türklerde mezar-mezar taşları. S. Sakaoğlu, M. Aça, P. Ergun (Ed.), *Aile Yazıları / 8* içinde (295-332. ss.), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- Çal, H. (2017). Malatya Kırklar Mezarlığındaki mezar-mezar taşı tipleri. *Millî Folklor Dergisi*, (115), 63-78.
- Çelemoğlu, Ş. (2021). Sinop/Ayancık/Tarakçı Köyü Gebelit Camisi ve mezar taşları. *Amisos*, 6(10), 15-52.
- Derman, F. Ç. (2003). Lâle. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 27 içinde (81. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Derman, M. U. (2001). İstif. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23 içinde (330-333. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Derman, M. U. (2010). Ta'lik. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39 içinde (507-508. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Durukan, A. (1997). Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi cami tipolojisi üzerine bir deneme. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri* içinde (169-175. ss.), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Elker, S. (1956). Kitâbelerde (Ebced) hesabının rolü. *Vakıflar Dergisi*, (3), 17-25.
- Ertuğ, N. (1999). Osmanlı mezartaşları. *Osmanlı*, 9 içinde (223-229. ss.), Yeni Türkiye Yayınları.
- Erünsal, B. M. (2018). *XVI. yüzyıl sonlarında Hüdevendigar Livası vakıflarından kesitler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktaş Kaya, L. (2006). Mevlevilik felsefesinden yola çıkarak din-sanat ilişkisi. *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevilik Ulusal Sempozyum 14-16 Aralık 2006 Konya Bildiriler* içinde (478-481. ss.), Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Gümüşdağ, G. (2007). *Kastamonu Şehri Nasrullah Camisi, Yılanlı Camisi, Yakup Ağa Camisi, Ahmet Dede Camisi hazirelerindeki mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy, E. (2015). Uşak mihraplarında perde motifi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 146-157.
- İşli, N. (2009). *Osmanlı serpuşları*. 2010 İstanbul Kültür Başkenti Ajansı Yayınları.
- Karademir, M. & Kunt, İ. (2019). Edirne Şehabeddin Paşa Camii haziresi mezar taşları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, (46), 329-356.
- Kuban, D. (1973). *100 soruda Türkiye sanatı tarihi*. Gerçek Yayınevi.
- Laquer, H. P. (1984). Osmanlı mezar taşlarını süslemesinde bitkisel motifler. *Suut Kemal Yetkin'e Armağan Kitabı* içinde (263-273. ss.), Hacettepe Armağan Dizisi.
- Laquer, H. P. (1997). *Hüve'l Baki İstanbul'da Osmanlı mezarlıkları ve mezartaşları*. (Çev: S. Dilidüzgün), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Nefes, E. (2002). *Samsun yöresinde bulunan mezar taşları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oğuz, B. (1983). *Mezartaşında simgeleşen inançlar*. Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (2007). Mudanya tarihinden sayfalar. *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya Kitabı* içinde (21-30. ss.), Gaye Kitabevi.
- Önge, Y. (1968). Anadolu sanatında cami motifi. *Önasya Dergisi*, 4(38), 10-12.
- Ötüken, Y. S., Durukan, A., Pekak, M. S., Acun, H. (1986). *Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler IV*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Özkurt, K. & Tüfekçioğlu, A. (2009). Türk-İslam sanatında kitabeler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(14), 275-295.

- Pala, İ. (2020). Mühr-i Süleyman. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 31 içinde (523-525. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevüktekin, M., Onat Gündüz, F., Öztürk Eray, F. (1997). *Osmanlı Dönemi kadın giyimleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sözen, M. & Tanyeli, U. (2010). *Sanat kavram ve terimler sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Şahin, M. (2013). Giresun ilindeki Bağdadi kubbeli camiler. *TÜBA-KED*, (11), 71-89.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgu Uygulaması (2024, Ocak 5). <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/40.37790751637934/28.882970809936527>
- Taş, E. (2021). Türk tezminatında perde. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (45), 271-294.
- Tomsu, L. (1941). Bursa evleri. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ülgen, A. (1990). Tanzimat günlerinde Türk mimari üslûbu - Tanzimat Döneminde Batılılaşma akımıyla Türk mimarisine giren üslûplar ve üslûp özellikleri. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (7), 67-71.
- Yalman, B. (2013). *Mudanya Marmara'nın incisi*. Mudanya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yazar, T. (2022). *Niksar Melik Gazi Mezarlığı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yurdakul Tuğutlu, E. (2019). *Kayseri mihrapları*. Kayseri Belediyesi Yayınları.
- Yver, G. Al-Zâb (1986). *İslam Ansiklopedisi*, 13 içinde (446-447. ss.), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Mudanya is located on the south coast of the Marmara Sea, stretching in the east-west direction. During the Ottoman period, Mudanya was conquered in 1321 before Bursa was conquered. Mudanya, which was connected to the Kite district until the end of the 1500s, had thirteen neighborhoods, two hundred and fifty-three households and thirty-five bachelor population according to the accounting book records in 1530. Evliya Çelebi mentions that Mudanya was an district of the Anatolian province of Hüdavendigâr Sanjak and that there were three mosques, seven masjids, three inns, a bathhouse, two schools, and about two hundred shops in the city. Halil Ağa (Eski) Mosque, one of the mosques mentioned by Evliya Çelebi, and the gravestones in its treasury will be introduced and evaluated in this study.

In Turkish-Islamic art, tombstones reflect the feelings, thoughts, literature and artistic understanding of the periods in which they were built in terms of form, ornamentation, inscription, material and technical features. The gravestones found in the treasuries of buildings such as mosques, tombs and madrasahs have an important place in determining the people who lived in the settlements where the buildings are located, as well as providing data such as dating the buildings without inscriptions and identifying the owner. In this context, the gravestones in the Bursa Mudanya Halil Ağa (Eski) Mosque and its hazires, which have not been the subject of any previous study, have been examined in detail within the framework of the discipline of Art History.

Halil Ağa (Eski) Mosque, also known as The Old Mosque among the people, is a modest neighborhood mosque in terms of plan, arrangement and ornamentation. The building, whose first construction date is not known for certain, was repaired by Kethüda Halil Ağa in H 1053 / M 1643-44 according to the repair inscription on the crown gate. The first construction date and the owner of the building were identified through foundation records, archival documents and the gravestone in the building's treasury. According to all this information, the building was built in the first half of the 16th century by Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli. The building has a rectangular plan close to square and is covered with a hipped roof on the exterior and a baghdadi dome in the middle of a flat wooden ceiling on the interior. In terms of the covering system, the mosque belongs to the group of buildings with unsupported domes.

There are eight graves in the cemetery of the mosque. The tombs examined in the treasury contain information about the social, economic and artistic understanding of the period in which they were built in terms of their form, title, ornamentation and inscription content. In addition, tombstones are important historical documents as they provide information such as titles, professions and causes of death. In addition to the tombstone of the mosque's founder, there are also tombstones belonging to high-ranking people from the ulema-ı kuzattan such as kadıs, muderris, mullahs and their relatives. The poetic inscriptions of the headstones are important as they testify to the literary understanding of the periods in which they were built and the change in people's perspectives on death over the centuries.